

УДК 821.161.2-3:82-34:82.09

ЕКЗИСТЕНЦІЙНА ТРАНЗИТНІСТЬ ЯК ПОШУК АРХЕТИПНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В КАЗЦІ ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА «ЧОТИРИ СЕСТРИ»

Катерина ВОЇНСЬКА

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра теорії літератури та порівняльного літературознавства,
бул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна,
e-mail: teorija@franko.lviv.ua*

Запропонована розвідка є спробою постколоніального прочитання однієї з казок Валерія Шевчука. Зроблено спробу розглянути проблему пограниччя через проявлення архетипності художнього мислення письменника та аналіз властивих колоніальній свідомості амбівалентностей (свій/чужий, володар/служка, метрополія/периферія й т. і.). Завдяки концепту «екзистенційна транзитність» проаналізовано казкові образи, які репрезентують «розбиту» архетипну цілісність і дають змогу дешифрувати буттєву модель авторської концепції В. Шевчука: віднова архетипної ідентичності з мільйонів відламків, що, між іншим, зумовлює терапевтичну функцію казок цього письменника.

Ключові слова: «поневолювальний» (колоніальний) дискурс, постколоніальна літературна традиція, «подвійна свідомість», мімікрія, архетипна ідентичність, архетипність художнього мислення письменника, межі автентичного (внутрішнього) етосу, екзистенційна транзитність, «екзистенційне свічадо».

Підґрунтям екзистенційних турбот людини є потреба ідентичності – пошук власного відображення: як я бачу себе й іншого та як інший бачить мене. Тому проблема саморепрезентації та пошук власної ідентичності актуальні в гуманістиці й досі, змінюються лише перспективи розвідок. Сьогодні дослідження художніх текстів відбувається за нових історичних умов, у часі постколоніальної літературної традиції, через проявлення досвіду «поневоленого», яке або прямує до визволення, або хворіє на екзистенційні параліч та амнезію.

Об'єктом нашої розвідки є казка Валерія Шевчука «Чотири сестри», в якій автор по-новому артикулює істотні категорії «поневолювального» дискурсу. Відомо, що казка виразно проявляє психічні константи колективного несвідомого через властиво архетипну образність. Архетип, за Карлом Густавом Юнгом, відіграє провідну роль у процесі індивідуалізації людини [14, 92], позаяк передбачає свідому асиміляцію змісту особистої та колективної підсвідомості: «я та інший в мені», «я в іншому». Модель індивідуалізації казкового героя зобразив Елеазар Мелетинський у дослідженні історичної поетики новели. На його думку, казка оповідає не про окремі незвичайні життєві події у житті героя, а, навпаки, про випробовування-становлення героя як істотний момент героїчної біографії [8, 10].

Зважаючи на Греймасівську модель казки [2], яка полягає в особливій транзитності героя, що відновлює загублений лад, втілений у «забороні», повертаючись до автентичного етосу, розглянемо «Чотири сестри» В. Шевчука. Головні героїні казки Сестри-Правительки (пори року) позначені синергійною подібністю: однаково юні, однаково красиві й однакового зросту. Лише імена Сестер (Біло-, Зелено-, Синьо-, Золотокоса) визначають їхню неповторність, іншість. Образи Сестер-Цариць на початку казкової оповіді не мають нічого спільного з колоніальним дискурсом. Це цілісна спільнота *Правительок-Служительок* (здається, парадоксальне поєднання), які діють у казковому ладі без найменшого домінування й будь-якої опозиції: «дружні нівроку, бо любили одна одну». Їхнє правління вкладає в межі ґрунтового етосу. Царюючи раз на рік, Правителька витрачає красу. Наступниця ж «естафетно» успадковує трон також, щоб попередня Сестра відновила сили в Блакитному Палаці, віддавшись глибокому Сну. Важливо зауважити, що краса в казці як далеко не випадковий атрибут правління Сестер архетипно закорінена в почутті екзистенційної безпеки. Сестри однаково красиві, позаяк однаково вільні в межах автентичного етосу, який, за означенням доктора богослов'я Томіслава Іванчича, є внутрішнім прагненням до життя: «все, що скорочує чи погіршує це життя, робить нас нещасливими. Свобода – це вибір життя; вибір зла – це втрата буття і кінець свободи. [...] Обравши зло, ви безсилі обирати добро» [3, 80].

Казковий сестринський топос формують трон та Блакитний Палац, об'єднані й водночас помежовані стежкою. Трон знаменує нетривалу й вичерпну активність Сестер, Блакитний Палац – дійсність здорової пасивності. Руйнується Сестринська синергія в момент, коли Білокоса відкидає межі етосу – покидає трон у часі активності, необачно сходиться на стежку, де зненацька на Зиму нападає Чорний Птах, вдаряє її в обличчя та розбиває люстерко.

Із цього моменту казкову оповідь немовби оббризкано чорними плямами: Чорний Птах каркає у вухо Зимі, в лице Синьокосій, Чорний Птах «давиться сміхом», Чорний Птах кричить, нападає й вибиває люстерка, ініціюючи «поневолювальну» принциповість. Автор наче відкрито вирощує в тексті образ колонізатора-паразита, якому агонійно потрібна екзистенція. Влаштовуючись на Білокосій, Чорний Птах ніби набуває модусу екзистенції.

Комунікація Птаха й Поневоленої має вигляд часткових «об'явлень», позначена нецілісністю, у розпадках якої «передсмертно» дихають брехні Колонізатора, вдаряючи Білокосу екзистенційним страхом. До прикладу: «Сестри хочуть тебе зі світу звести: вважають, що ти гірша за них» – «А як воно насправді?» – «Ти краща за них, а вони задрять» [13, 42]. Коли одержима Зима запитує сестер: «Що задумали проти мене, лихоемниці?» – він двічі кричить: «Лихо задумали» [13, 56]. Птах означає панівні закони царства Сестер дурними, фальсифікуючи їх власним: «Красивий той, хто сильний у світі, а сильний той, хто має владу. Прожени сестер – найкрасивіша зробишся, в чотири рази красивіша станеш» [13, 44]. І дивна річ, не маючи нічого спільного з любов'ю, Чорний Птах оперує її категоріями: «Станеш така, що я тебе *навіки полюблю*», «Я, друг твій сердечний, з *любові до тебе*, а не до твоїх сестер, пораджу...» [13, 45]. Цим, щоправда, він видає себе, виявляючи, що Пташина любов умовна й вибіркова, а отже, й далеко не любов...

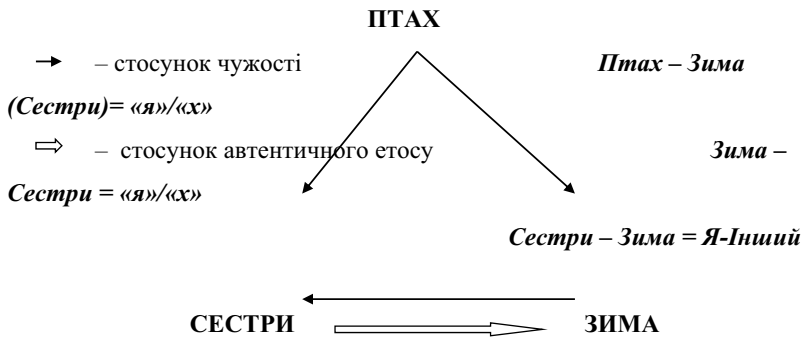
Щодо досвіду «поневоленого», то його виразно репрезентує в казці образ Зими. Згідно з науковим свідченням Т. Іванчіча, «ядро духовного життя» людини відкривається на те, у що вона вірить: «людина повірила злу і відтоді намагається створити для себе кращі умови життя, використовуючи це зло. Вона живе у внутрішній суперечності, тому що зрікається себе, намагаючись себе сотворити» [3, 151]. Зима, відкидаючи межі автентичного етосу, втрачає свободу Правительки, позаяк межа, за словами К. Чижевського, робить нас вільними не тому, що «від чогось відокремлює чи застерігає, а тому що дає нам можливість переступу. [...] Стаємо собою, переступаючи себе» [12, 15]. Саме на руїнах меж Білокосої Чорний Птах іронічно зиває собі гніздо (у тексті метафорою межі виступають плечі й серце героїні як архетипні репрезентанти сили та гідності).

У казці «Чотири сестри» яскраво змальовані художні образи колоніальних метаморфоз. В. Шевчук трансформував образ Зими за принципом поневолювальної мімікрії. Білокоса, втрапивши свою ідентичність – її розбито разом з люстерком, – стає чорним гніздом Птаха: не може автономно (за К. Чижевським, переступаючи себе) рухатися, промовляти, бачити й чути. Вона, затемнена («Потемни мені трохи світу, Чорний Пташе, несила мені дивитися на те світло» [13, 55]), втратила можливість появитися собі, тому живе пам'яттю про себе («Хіба не впізнаєш мене: біла, ясна і що чисте світло від мене сяє» [13, 59]) та зростається з образом, нав'язаним Чорним Птахом: «я царюю, більше що мені треба знати?» [13, 51]. Вона, пройнята екзистенційним страхом, каркає голосом Птаха, голосом, який не доходить до рівня репрезентації – пригнічене вже не промовляє! Вона, оглушена криком Чорного, не пам'ятає, як зникло її люстерко, забула, як звати її сестру: «Хай *та зелена* йде спати» [13, 51] – на прихід сестер серце «крякає»: «Не підпускай – чужі!»

Регресія внутрішньої межі (*Я-Інший*) обвалилася тягарем суперечностей («*я*»/«*х*» = «*я*» чи «*х*» = або «*я*», або «*х*»). Отже, «*я!*»... *я?*). Подвійна свідомість Цариці-пташини продукує лише опозиції: замість «у своїй іншості подібний» виростає гібридне «свій/чужий», натомість єдиного «Правителька-Служителька» – виснажливе «володар/служка», і рідний топос, поділившись на метрополію/периферію, суттєво зменшений екзистенційним паралічем.

Ми вивели своєрідний «трикутник чужості» як архетипну модель поневолювального механізму, щоб увиразнити в дослідженні казки колоніальні опозиції: Зима чужа Птахові, Сестри чужі Зимі, та Сестрам не чужа Зима. Із постколоніального теоретичного надбання відомо, що за умови поневолення відчужене буття (позначаємо його як «*х*»), «встановлене, зрозуміле, визначене і задіяне» колонізатором [11, 723], є категорією «вилучування». Чорний («*я*») «знеживлює» Зиму («*х*»), йому чужі чотири Сестри. Зима («*я*»), віддзеркалюючи Пташину чужість, не допускає Сестер до трону, відчужується від них («*х*»). Сестри (*Я*) повертають Зимі (*Інший*) як рідній її відображення, знесилюючи таким способом Птаха – реперну вершину «трикутника чужості». Схематично зобразимо сказане:

Трикутник чужості

Зокрема, Микола Рябчук використав неперевершене порівняння, щоб застерегти від поневолення через категорію «чужий сам собі»: «Тюлень не мусить змагатися з ягуарами у бігові на сто метрів», позаяк він приречений на поразку і на визнання своєї онтологічної неповноцінності в системі цінностей ягуара [10, 21]. Поневолення починається тоді, коли власну «іншість» (відмінність) усвідомлено як слабкість, «другосортність». У цьому разі пошук нової буттєвої програми як оправдання власного існування, нової сутності після втраченої цілісності супроводжується вибухом інстинктів [4, 36]. У казці саме старість як передвісник смерті та антипод краси довершує образ, поневоленою брехливою обіцячкою («красивіша зробишся»), Білокосой, появляючи в такий спосіб онтологічну фрустрацію Зими: паралізована, через неможливість зійти до Блакитного Палацу невпинно старіє, марячи про вічне правління. Цариця-пташина-гніздо не здатна здійснити екзистенційну транзитність, так званий переступ (за означенням К. Чижевського [12]), що дає змогу пригадати, впізнати себе.

Важливо наголосити, що з-поміж усталених законів правління в цій казці легко спостерегти ще один: «Бережи своє люстерко чистим і цілим!» В. Шевчук настільки архетипно змістив в оповіді будь-які колоніальні опозиції, що заразив цим усі текстові рівні казки. Непомітні, на перший погляд, художні деталі (люстерко, палиця) та другорядні герої (Сон, Черв'ячок, Золоті хлопці-дударі) беруть на себе чи не найбільше змістове навантаження. Деталь дзеркала, яка поволі переростає в монументальний підтекстовий концепт, казково відслонює таємницю відображеного обличчя. У казці «Чотири сестри» дзеркало як таке відіграє вагомую роль у сестринському царюванні, позаяк дарує впевненість у правлінні: «А може, я ще не зовсім гарна? – подумала Зеленокоса і поставила проти себе люстерко. Чарівне лице вона побачила. Над головою пишні зелені коси у вінок склалися, чоло було біле і чисте, очі – величезні, і в них мінилося-променилося зелене сяйво, носик тоненький і прямий, а уста повні й червоні. І цвіло на кожній щоці по яскравому серпику, начебто місяці зійшли з одного й другого боку. Побачивши себе таку, рішуче встала зеленоока і знову пішла до трону» [13, 47]. Також дзеркало сигналізує необхідність сходження з трону, свідчачи про втому. За

словами Юрія Лотмана, функція дзеркала в тексті полягає у порушенні межі [7, 591]. Сестра з люстерком переступає себе, *витрачає* свою красу для життя, парадоксально *не витрачаючи* її. Екзегети інтерпретують біблійний символ дзеркала як Слово, яке містить нумінозне зображення людини – можливість побачити себе такою, якою бачить її Бог через Ісуса Христа (Як.1. 23–24) [6, 39]. Повернення погляду від себе до Бога уможлиблює автентичне себе-бачення. Відомо, що єврейське слово «ДаБаР» виражає Боже Слово як «подію», «факт» – живе й діяльне Слово [6, 5]. Тому в християнській символіці Слово як властиво транзитне перебуває в тісному зв'язку зі символом Дороги. Можна зобразити цей стосунок ланцюжком тотожності: Дзеркало–Слово–Ісус Христос–Дорога–Правда–Життя (Ів.14.6). Виведена тотожність наче ілюструє принцип діалогічної активності, яку означив Михайло Бахтін [1]. За словами вченого, це активність Бога щодо людини, який надає самій людині право на повну маніфестацію (в іманентному розвитку), автодемаскацію і самооцінку [1, 409].

Через образ Білокосої у казці «Чотири сестри» репрезентовано «розбиту» ідентичність, яку все ж, за переконаннями автора, можливо відновити із мільйонів архетипних відламків. Спробуємо дешифрувати буттєву модель авторської концепції В. Шевчука, розглянувши образи Зелено-, Синьо- та Золотокосої як казкових носіїв діалогічної активності, представників «доброї новини» (новини архетипного відновлення). Цих Сестер зображено настільки майстерно, що вони справляють враження суцільного великого дзеркала, яке рухається в напрямку до Білокосої. Вона ж, затемнена, довіряє лише Пташиному кривому відображенню себе: «Ти й без дзеркала гарна!» Сестри створюють *вербальний* («діалогічно активне») відсвіт Зими, позаяк мова як структура значень «містить та передає категорії, через які ми розуміємо себе та інших і через які ми стали тим, хто і що ми є» [9, 179]. Наголосимо, що Пташина мова цілковито зрозуміла тільки Зимі, три Сестри ж загалом ведуть діалог із поневоленою, щоб запевнити її у потребі й можливості відновлення.

Через образ Зеленокосої в тексті проявлено нечувану трансформацію Білокосої. Складається враження, що саме в Зеленокосій зачинається повідомлення віднови. Адже вона появляє даність розбитого люстерка двом своїм наступникам. Через образ Синьокосої акцент в оповіді зміщено на тому, хто звів Зиму. Сестра повідомляє поневолену про потребу відновлення та виношує таємницю повернення Білокосої – «Любити її, щоб вона змогла на себе подивитися» [13, 58].

Наостанок у боротьбу за сестрине обличчя вступає Золотокоса. Вона вже не може покладатися на сестер, які, виснажені в боротьбі, відновлюються в Блакитному Палаці, й на себе також – зась! Адже, за законами автентичного ладу, звиряння лише на себе призводить до Старості. Тож «визвольний» образ Золотокосої автор змалював комплексно, через опис її казкового війська (Черв'ячок, Золоті Хлопці-Дударі), її зброї та обладунків [13, 66]. Осінь, хоч настала пора її царювання, переступає себе, щоби проявити відображення Зими: «Я прийшла сюди не царювати, а визволити мою бідну сестру» [13, 68]. Тому безстрашно виголошує побачене при зустрічі з поневоленою: «стара відьмуга, яка десь поділа, ув'язнила чи отруїла мою любу Білокосу. [...] Ти самозванка, не моя сестра. Ставай до бою!» [13, 69]. Таке повідомлення активізує Птаха,

позаяк загрожує йому втратою екзистенції. Чорний кидається до боротьби з Осінню, використовуючи ресурси Зими: жбурляє в Золотокосу крижані стріли – від них рятує Правительку її осяйна одежа; напускає тягучу темряву – її розбивають, «як глек», сурми Золотих Хлопців-Дударів; дує Холодними Вітрами – їх зупиняє Золотим пірначем Золотокоса, яким водночас і захищається від Чорного. Птах, наміряючись напасти на Осінь, яка згадала про люстерко, пробиває собі груди золотою палицею.

В описі обладунку Золотокосої важлива також деталь вінка, що виступає пристановищем безстрашного жучка-черв'ячка, який «павутину виплітає в Бабине літо». Цей герой має найближчий доступ до Білокосої. Він провисає біля вуха Зими, нашіптуючи її серцю «Слово оживлення». І в співпраці з ним Золотокоса проявляє, виношений Сестрами-люстерками, ключ архетипної комунікації: «Люблю сестру. [...] Вона приходиться мене змінити, коли я втому відчуваю. [...] Не дає мені постаріти» [13, 70]. Таким способом Білокосої проявлено реальність її «гніздовитості»: «Таке дивне мені подумалося: ніби я – це не я. А все ж таки це я...» [13, 71]. Зі зрушеного серця Зими викочується каламутна сльоза, від якої втрачає екзистенцію Чорний Птах: перетворюється на «метелика, а ще за мить у чорну крапку» [13, 71]. Старенька Зима, болуче впізнавши себе в дзеркалі Осені, ступає на стежку просити прощення. Казка закінчується піснею Весни, яка вийшла назустріч Сестрі, розсипаючи насіння квітів, що одразу проростало, пробиваючи сніг: «від того й виникала чарівна музика».

У казці «Чотири сестри» В. Шевчука майстерно репрезентовано дійсність архетипної комунікації як пошуку втаємниченого обличчя. У тексті спостерігаємо виразну кореляцію «межа–трансгресія–транзитність–мета». Образи Сестер-Правительок відзначені винятковою готовністю переступати межі внутрішнього етосу дорогою до автентичного буття, яку узагальнюємо концептом «екзистенційна транзитність». Вона передбачає архетипний хід *від себе* (через себе), нумінозно об'єднуючи дороги¹ *до себе, у себе й по себе*. Екзистенційна транзитність як пригадування «себе» в «Іншому» проявляє поневоленому, яке паралізоване колоніальними опозиціями, цілісність за архетипним принципом – «у своїй іншості подібний». Текст казки В. Шевчука є ілюстрацією, як в архетипному ході, немов би в «екзистенційному свічаді», стає пізнаваною власна ідентичність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бахтин М.* Эстетика словесного творчества / М. Бахтин ; сост. С. Г. Бочаров. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
2. *Греймас А.* Структурная семантика: поиск метода / А. Греймас. – М. : Академический проект, 2004. – 314 с.
3. *Іванчич Т.* Діагностика душі й агіотерапія / Т. Іванчич ; пер. О. Гладкий. – Львів : Свічадо, 2008. – 296 с.
4. *Зборовська Н. В.* Психологічний аналіз літературознавство : посібник / Н. В. Зборовська. – К. : Академвидав, 2003. – 392 с.
5. *Кислова Н.* К проблеме исторического сознания в современном западном искусстве.

¹ Одне зі значень – перебування в русі.

- По материалам зарубежных публикаций 80-х годов / Н. Кислова // Советское искусствознание. Искусство XX века. – М. : Сов. художник, 1989. – Вып. 25. – С. 201–224.
6. *Лаба Р. С.* о. Божий мед / о. Роман Серафим Лаба. – К : Сопричастя, 2009. – 84 с.
 7. *Лотман Ю.* Текст у тексті / Ю. Лотман // Слово. Знак. Дискурс : антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – С. 581–594.
 8. *Мелетинский Е.* Историческая поэтика новеллы / Е. Мелетинский. – М. : Наука, Главная редакция восточной литературы, 1990. – 275 с.
 9. *Терел Л.* Мова і влада / Л. Терел // Антологія феміністичної філософії. – К. : Основи, 2006. – С. 179–184.
 10. *Рябчук М.* Постколониальний синдром. Спостереження / М. Рябчук. – К. : «К.І.С.», 2011. – 240 с.
 11. *Саїд Е.* Орієнталізм / Е. Саїд // Слово. Знак. Дискурс : антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – С. 719–737.
 12. *Чижевський К.* Чужий – Інша – Свої : розмова над берегом ріки / Кшиштоф Чижевський. – Львів : Центр гуманітарних досліджень ; Київ : Смолоскип, 2011. – 96 с. (Серія «Університетські діалоги» ; №12).
 13. *Шевчук В.* Панна квітів. Казки моїх дочок : для мол. та серед. шк. віку / В. Шевчук. – К. : Веселка, 1990. – 180 с.
 14. *Юнг К.* Душа и миф. Шесть архетипов / К. Юнг. – Минск : Харвест, 2004. – 296 с.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2012

Прийнята до друку 21.02.2013

THE EXISTENTIAL TRANSITION AS A SEARCH FOR THE ARCHETYPAL IDENTITY IN VALERIY SHEVCHUK'S FAIRY TALE «FOUR SISTERS»

Kateryna VOYINSKA

*Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Theory of Literature and Comparative Literature,
1, Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: teorija@franko.lviv.ua*

The proposed research is an attempt of post-colonial approach to V. Shevchuk's fairy tale «Four sisters». The article aims to consider the problem of frontier by means of manifestation of archetypeness of the writer's thinking and decoding ambivalences corresponding to colonial consciousness, particularly such correlations as master/slave, centre/ periphery etc. The dominant concept of the article is the one of «existential transition»; by employing this concept we study author's fairytale images that are used to represent «broken» archetypal integrity and give possibility to decipher the author's model of existence: renewal of archetypal identity from millions of pieces that cause therapeutic function of the writer's fairy tales. .

Key words: colonial discourse, postcolonial literature tradition, double consciousness, mimicry, archetypal identity, archetypeness of writer's artistic thinking, limits of authentic (internal) ethos, existential transition, «existential mirror».

ЭКЗИСТЕНЦИОННАЯ ТРАНЗИТНОСТЬ КАК ПОИСК АРХЕТИПНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В СКАЗКЕ ВАЛЕРИЯ ШЕВЧУКА «ЧЕТЫРЕ СЕСТРЫ»

Катерина ВОИНСКАЯ

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра теории литературы и сравнительного литературоведения,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина,
e-mail: teorija@franko.lviv.ua*

Сделано попытку постколониального прочтения одной из сказок Валерия Шевчука. Затронута проблема границы при помощи проявления архетипности художественного мышления писателя и анализа свойственных колониальному сознанию амбивалентностей (свой/чужой, владелец/слуга, метрополия/периферия и т. п.). Благодаря концепту «экзистенциальная транзитность» исследованы сказочные образы, которые репрезентируют «разбитую» архетипную целостность и дают возможность дешифровать модель бытия авторской концепции В. Шевчука: восстановление архетипной идентичности из миллионов обломков – что, между прочим, обуславливает терапевтическую функцию сказок этого писателя.

Ключевые слова: колониальный дискурс, постколониальная литературная традиция, «двойное сознание», мимикрия, архетипная идентичность, архетипность художественного мышления писателя, границы аутентичного (внутреннего) этоса, экзистенциальная транзитность, «экзистенциальное зеркало».